

МЕСТО ЕКЛИСИОЛОГИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СИСТЕМАТСКОМ БОГОСЛОВЉУ

Научни скуп – колоквијум

---

11. фебруар 2021. (on line)

ЗБОРНИК РАДОВА

Уредници:

Злајко Мајић

Александар Ђаковац

Раде Кисић

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Институт за Систематско богословље

Београд
2021

ИЗДАВАЧ

Институт за Систематско богословље
Православног богословског факултета
Универзитета у Београду
Београд
isb.pbf.rs | isb@bfspc.bg.ac.rs

Научни скуп – колоквијум

МЕСТО ЕКЛИСИОЛОГИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СИСТЕМАТСКОМ БОГОСЛОВЉУ

одржан on line, 11. фебруар 2021.

ЗБОРНИК РАДОВА

УРЕДНИЦИ

Протођакон доц. др Златко Матић
Презвитер проф. др Александар Ђаковац
Проф. др Раде Кисић

ЗА ИЗДАВАЧА

Јереј проф. др Зоран Ранковић, декан

РЕЦЕНЗЕНТИ

Протођакон проф. др Предраг Петровић
Универзитет у Београду, Православни богословски факултет

Проф. др Свилен Тутеков
Универзитет у Великом Трнову, Богословски факултет

Др Мирко Благојевић, научни саветник
Институт друштвених наука, Београд

Проф. др Душко Прелевић
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Милена Радинаревић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

Ђакон Горан Илић

ШТАМПА

„Графичар“, Ужице

ТИРАЖ

150

ISBN

978-86-7405-237-2

Садржај

ПЛЕНАРНО ПРЕДАВАЊЕ

Игнатије Мидић

Место еклисиологије
у савременом систематском богословљу 5–16

СОЦИОЛОШКО-ЕКЛИСИОЛОШКИ ОКВИРИ

Александар Ђаковац

Црквене службе и клерикализам:
секуларизам из еклисиолошке перспективе 19–36

Златко Матић

Православна еклисиологија у плурализму:
призив ургентне де-религизације 37–50

Вукашин Милићевић

Догматски формализам и (друге) еклисиолошке јереси 51–62

АНТРОПОЛОШКО-ЕВХАРИСТИЈСКИ УВИДИ

Дражен Перић

Еклисиолошка димензија остварења
антрополошке пуноће у Христу 65–83

Стефан Јовановић

Ното technologicus и концепт пажње
као изазови савременој православној еклисиологији 85–97

Вукоман Миленковић

Христово присуство у Евхаристији:
мутилокација, хиломорфизам и Божје свеприсуство 99–111

КОНКРЕТНИ ЕКЛИСИОЛОШКИ ПРИМЕРИ

Раде Кисић

Локална и универзална Црква
у теологији Валтера Каспера 115–131

Милош Ненезић

Еклисиологија папе Бенедикта XVI
и њене паралеле у православној еклисиологији 133–141

Стефан Пејаковић

Модел цркве у опусу кардинала Далса 143–164

Срећко Петровић

Неки аспекти еклисиологије дијаспоре
у мисли владике Николаја Велимировића:
ка црквеном одговору на питања
национализма и етнофилетизма 165–210

Александар Ђаковац

Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Београд
Институт за Систематско богословље
adjakovac@bfspc.bg.ac.rs

Црквене службе и клерикализам: секуларизам из еклисиолошке перспективе

Айсџиракџи: Тема овог чланка је клерикализам као феномен унутрашњег процеса секуларизације у самој Цркви. Унутрашња секуларизација се првенствено огледа у подвајању између клира и верног народа са једне стране, и подвајања међу самим јерархијским службама. Антиклерикализам се, поред свог класичног значења, јавља и унутар Цркве, као реакција на процес унутрашње секуларизације. Овим феноменима је потребно посветити дужну пажњу, пошто они директно утичу на црквени живот у свим његовим аспектима.

Кључне речи: клерикализам, секуларизација, антиклерикализам, црква, држава.

Када се говори о клерикализму, обично се под тиме подразумева неприхватљиви утицај религијских ауторитета на политику и друштвене токове и покушај инструментализације и политичке употребе религије (Mladenović 2014: 95). Израз има пежоративно значење и често се користи као средство стигматизације у наступима поборника либералних, левичарских и атеистичких идеологија. У екстремним случајевима, који нису ни толико ретки, антиклерикализам се јавља и у врло агресивним формама које карактерише својеврсна „клерофобија“ (Wolfram 2003: 48).¹ Широка ле-

---

¹ Поједини аутори сматрају да је антиклерикализам заправо старији од клерикализма, и да припада анимистичком виђењу Бога, света и човека. „У овом облику, антиклерикализам постаје заправо оријентација према анимизму, а анимизам није уопште давно заборављено и надиђено стање, него трајна оријентација људског духа: савремени атеизам нешто је врло слично

пеца употребе израза „клерикализам“, умногоме отежава његово прецизно одређење.²

У виду свакако треба имати историјску поделу клерикализма како је описује Мардешаћ. Према њему се клерикализам историјски јавља као *државни*, *йолийички* и *културни* феномен. Као државни се јавља у феудализму, где су клирици били власници великих имања, а као политички онда када су клирици имали политичку моћ која је надилазила све друге сталеже. Клерикализам се такође јавља и као културни феномен, пошто су клирици били готово једини обазовани део друштва, због чега су на културном плану остваривали велику или апсолутну преоћ (Мардешаћ 2003: 127–131). Ова подела је врло корисна за разумевање клерикализма у историјском току. Међутим, сви ови облици клерикализма данас представљају историјске феномене и са њима као таквима се више не срећемо. Не улазећи даље у генеалошко разматрање овог појма и његов историјски развој, покушаћемо да у његово значење уведемо одређене дистинкције које могу допринети успешнијој анализи проблема са којима се суочава Црква у савременом друштву.

Гледано из перспективе Цркве, потребно је увести јасно разликовање два аспекта, који тачније одређују клерикализам као појаву. Тако у *односу на Цркву*, клерикализам може бити *сйољашињи* и *унућрашињи*. *Сйољашињи* клерикализам се јавља у контексту положаја и места Цркве у државном и друштвеном систему, док *унућрашињи* представља његову манифестацију у међусобним односима

анимизму, посебно по томе што Господ игра врло малу улогу у свакодневици савременог човека, који је по томе сличан анимисту који се не моли врховном Богу јер се он повукао на небо и изгубио занимање за збивања на земљи“ (Pederin 2002: 77). Иако овакав приступ можда може бити од користи у оквирима философије религије, сматрам да је за наше истраживање ипак корисније прихватити мање апологетске и у историји утемељеније приступе, те антиклерикализам посматрати као реакцију на клерикализам, што он у свом доминантном значењу и јесте.

² Потребно је напоменути да је антиклерикализам у свом вулгарном облику нарочито присутан у медијима, где је циљ првенствено „да провоцира, а не да објасни“ (Willime 2010: 139). Такав антиклерикализам је сасвим неодвојив од милитантног атеизма и представља само један од његових израза, са јасним циљем да се атеистичка становишта прикажу као „напредна“ и „модерна“, насупрот „ретроградној“ религиозности.

Црквених служби. Дакле, проблему клерикализма приступамо имајући у виду ова два његова аспекта.

У овој краткој анализи ћемо покушати да проблем клерикализма сагледамо првенствено с обзиром на његов други, односно унутрашњи аспект, дакле, из перспективе Цркве и црквене теологије. У том смислу, овде је реч о превасходно еклисиолошком питању које се тиче поимања служби у Цркви и њиховом међусобном односу. Разумевање значаја и значења црквених служби у контексту евхаристијског служења и иконичког оприсутњења Царства Божјег у историји предствља фундаментално еклисиолошко питање. Црквене службе се данас и међу православнима често поимају као производ историјских околности, а не као благодатно деловање Духа Светога. Црквене службе представљају *conditio sine qua non* постојања евхаристије, а тиме и Цркве. Службе су суштински израз идентитета Цркве, и изражавају њен есхатолошки начин постојања. То је начин на који је, Духом Светим, Христос присутан у историји. Будући да је евхаристијско служење немогуће без служби, а евхаристија иконизује будуће Царство, које је тоталитет истине и у историји, а не само у будућности, службе представљају есхатолошко остварење пуноће Христове овде и сада. Ову теолошку позицију треба увек имати на уму при разматрању проблема са којима се Црква и њене службе сусрећу на историјском путу, а нарочито при разматрању решавања тих питања, како евентуална решења не би постала извор још већих неспоразума. Ово важно питање су детаљно елаборирали многобројни православни теолози, на чије радове упућујем у релевантном зборнику који је приредио проф. Златко Матић (Матић, 2016).

Не губећи из вида наведено теолошко схватање црквених служби, сада је неопходно да покушамо да прво адекватно одредимо и значење клерикализма у спољашњем смислу.

Спољашњи клерикализам: формални, неформални и њсеудоклерикализам

Када је реч о аспекту клерикализма који смо одредили као спољашњи, потребно је утврдити његова два основна вида, која ћемо означити као *формални* и *неформални*. Формални клерикализам постоји у оном политичком уређењу које црквеним или религијским

ауторитетима даје законски уређена права да интервенишу у пољима извршне, судске или законодавне власти. Неформални клерикализам постоји онда када религијски ауторитети, *йројивно* законским одредбама, врше утицај на неку или све гране власти. У овом другом случају треба водити рачуна да кључни моменат представља одређење „противно“. Наиме, постоје и утицаји који су у складу са законским одредбама, и за којима легитимно може да посегне свака организација или група.

Сматрам да је веома важно усвојити ову дистинкцију, пошто у противном прети опасност да овај појам буде схваћен тако да њиме можемо описати претерано широки аспект друштвених реалности или идеолошких позиција. Ослањајући се на речничке дефиниције, у иначе веома квалитетном чланку, Слободан Д. Марковић дефинише клерикализам као „поступак којим Црква долази до помоћи државе на политичком и културном плану“ (Марковић 2007: 149). Ова дефиниција за наше потребе није довољно прецизна стога што не прави јасну разлику између легитимне и нелегитимне „помоћи“ коју Црква може да добије од државе. Због тога сматрам да је разликовање формалног и неформалног клерикализма од суштинске важности за анализу овог питања. Прецизнију дефиницију клерикализма, која нам више може бити од помоћи, налазимо код Макаја, према коме клерикализам јесте „тежња за присвајањем моћи, посебно политичке, од стране религиозне хијерархије, која се врши секуларним методама и са циљем постизања друштвене доминације“ (Маскау 1960). Овој дефиницији ипак недостаје јасно *одређење начина* на који се то присвајање моћи одвија. Одређење да се то врши „секуларним методама“ не казује нам довољно, пошто и те методе могу бити у складу са нормама демократског друштва, или пак не. Безић одређује клерикализацију као „процес сакрализације или поцрквењивања световњака или онога што је световно (секуларно) (Безић 2003: 565). Исти аутор клерикализам још одређује и као „сваки екцес или искорак у јавним клеричким поступцима“ (Безић 2003: 568). Иако су ове дефиниције добро постављене, ипак им је потребна додатна разрада.

Формални клерикализам је данас ретка појава, углавном га налазимо у неким исламским земљама, упркос чињеници да ислам

у теолошком смислу не прихвата постојање свештенства.³ Овај вид клерикализма, како смо указали, подразумева формална права вођстава религијских заједница или религијских ауторитета да предлажу или одобравају законе, да покрећу или заустављају иницијативе извршне власти, да директно суде или имају право апелације на судске одлуке. У европским земљама, овакав систем је одавно превазиђен (уз неке историјске реминисценције, као што је то случај у Великој Британији), и друштва су конституисана као секуларна и демократска.

Међутим, у оваквим друштвима може доћи до појаве *неформалној клерикализма*. У посткомунистичким бившим државама СФРЈ честе су оптужбе управо за овакав вид клерикализма (Vukomanović 2014: 115–149). Неформални клерикализам би, дакле, представљао ванинституционални утицај на законодавну, извршну и судску власт, при чему религијске заједнице, односно црквени или религијски ауторитети присвајају одређена права која им по закону не припадају. Ту, на пример, може да спада изузеће од примене одређених прописа, ослобађање од судске одговорности и томе слично. Овде не спадају права религијских заједница која су регулисана законом (на пример умањење или ослобађање од пореза, или право на тајност исповести), већ задобијање повластица противно законским решењима.

Неформални клерикализам се често у јавности, па и код стручњака, меша са сасвим легитимним правом религијских заједница да учествују у јавној сфери, да врше јавни притисак на носиоце политичких функција, да критикују или подржавају одређена

---

³ У извесном смислу је оправдана тврдња да је клерикализам типично хришћански проблем, као и да у том смислу секуларизам представља типично хришћанско решење овог проблема (Bielefeldt 2016: 16–17). То је, међутим, тачно само уколико се политички клерикализам схвати у ужем смислу, као утицај на власт искључиво рукоположеног свештенства. Али, ако се клерикализам схвати у ширем смислу, као утицај на власт религиозних ауторитета, онда се и ислам сасвим уклапа у ову проблематику, иако на специфичан начин, који се одликује стремљењем ка формирању исламске државе у којој влада шеријетски закон. Чињеница да ислам на теолошком плану прописује и чак захтева стварање државе према правилима шеријета, умногоме компликује ситуацију. Пошто ово сложено питање превазилази оквире овог чланка, за детаљнију анализу видети новију студију: Ghobadzadeh 2017. Укратко о клерикализму у старим религијама видети: Bezić 2003: 571–572.

политичка, економска, друштвена и друга решења. У овом случају, уопште није реч о клерикализму, већ о легитимном деловању религијских организација. Ову појаву, када се црквеним или државним представницима неосновано приписује клерикализам, можемо назвати *псеудоклерикализмом*. Суштински, реч је лажној оптужби за клерикализам, тамо где је у ствари реч о легитимном утицају, коме сасвим природно теже различите групе грађана и организације, па и верске. Оптужбе које се темеље на псеудоклерикалистичкој аргументацији често су засноване на агресивној атеистичкој представи секуларног друштва, према којој религија не само што треба да буде одвојена од државног апарата, што представља легитиман захтев, већ треба да јој буде ускраћено и право јавности, односно треба да буде искључена из сваког облика друштвеног живота, што не представља легитиман захтев.

Небески Јерусалим и секуларно царство

У традиционално-хришћанским земљама, па тако и у Србији, о формалном клерикализму можемо говорити само у историјском контексту. Једини вид у коме клерикализам постоји или може да постоји у овим друштвима је неформални, који је за сваку осуду, али који, како смо нагласили, треба строго разликовати од псеудоклерикализма.

Сада прелазимо на анализу унутрашњег црквеног секуларизма. Како би анализа била успешна, морамо се укратко осврнути на историјске процесе који су водили специфичном односу Цркве и државе, што је у крајњем исходишту за једну од последица имало и појаву унутрашњег секуларизма, о коме је реч.

Спој религијског, односно сакралног и секуларног потиче из најдубље прошлости. У првим вековима хришћанство је имало снажан отклон према таквом организовању сопственог верског живота. Идентитет древне Цркве је био радикално есхатолошки. Царство Христово није од овога света (уп. Јн 18, 36), а хришћани очекују „Јерусалим нови, који силази са неба од Бога“ (Отк 21, 2). Ставови древних хришћана нису сасвим безразложно били означени као антидруштвени. Одбијали су да учествују у јавним церемонијама, да заузимају места у државној администрацији, једном речју да учествују у политичком животу. Међутим, након Миланског

едикта (Ђурић 2013: 280–285), а посебно од времена цара Теодосија и Јустинијана, настаје идеја симфоније Цркве и државе, при чему су цезаропаистичке тежње државних власти понекад наилазиле на прихватање, а често и на радикално одбијање од стране Цркве, што је опет често резултирало прогонима клирика и верних. Ипак, Црква је на концу, некада вољно а често и под принудом, прихватила неке елементе такозване „симфоније“. У оваквом друштвеном окружењу, елементи сакралног се преносе на државу. Земаљско царство постаје *свејто*, император постаје божји помазаник, војска добија епитет „христољубива“, брак са свим својим законским импликацијама прелази у домен црквене легислативе. Истовремено, елементи секуларног улазе у Цркву. Епископи постају државни службеници, полиција и војска спроводе одлуке црквених Сабора, пошто је гарант њиховог извршења сам Император и државне институције којима он управља. Те процесе је уверљиво приказао Канторовић, кроз дијалектику односа *Christus – Fiscus* (Kantorović 2012). Ми се овде нећемо бавити занимљивом темом сакрализације државе,⁴ која је, чак и након њене секуларизације, још увек присутна кроз бројне квазирелигијске симболизме (клањање застави, интонирање химне, почасна гарда итд.), али и квазирелигијске друштвене појаве и структуре (фудбалске утакмице као религијски догађаји, партија као црква, и у том смислу партократија као секуларизована теократија).⁵

Дакле, овде можемо да уочимо два упоредна тока истог процеса. Са једне стране је то *сакрализација државе* и са друге *секуларизација Цркве*. Ваља нагласити да су ови токови сасвим природни, с тим што природно не значи нужно и пожељно. Ове појаве се јављају као својеврсна историјска дијалектика, и питање је да ли је историјски ток могао да крене другим путем. Као једину стварну алтернативу видим радикални есхатолошки став који је рана Црква заузела, али од кога је на концу одустала. Радикални есхатолошки став подразумева радикално одустајање од моћи и најважнијих пројава моћи: *бојайства* и *владања*. Штавише, одустајање од моћи подразумева пристајање на друштвену маргинализацију, па

⁴ О томе смо опширно писали на другом месту: Ђаковац, 2018.

⁵ О религијским матрицама у савременом друштву, видети више у: Ђаковац, 2017: 9–24.

и изопштеност. Испушење је ту попут Христовог у пустињи, само што историјски, а и данас, углавном нисмо спремни да кажемо „Одлази од мене, сотоно!“.

Овакво гледиште је можда ипак претерано, у смислу да довољно не узима у обзир тананости историјских токова. Још у другом веку, Св. Мелитон Сардски, који је иначе мученички пострадао, у *Аилологији* коју пише цару Марку Аурелију, брани хришћане и апелује на царев осећај за правду. Али, по први пут у историји, Св. Мелитон износи тезу да је разлог благостања Империје управо постојање и ширење хришћанства у њеним границама. Можемо дискутовати о томе да ли је овде реч о апологетској стратегији или не, али остаје чињеница да једном епископу другог века, идеја о некој врсти сарадње Цркве и државе није била одбојна. Сама чињеница да Црква борави у свету, већ је представљала довољну основу за испушење да се институције овог света прихвате као макар потенцијално добре, што је на корак од идеје да се на неки начин и освештају, односно преведу у област светог.

Још један разлог се може наћи на пољу сотириологије. Црква је увек била схватана као брод спасења, као место освећења *чишћа*вe природе и васељене. Можда је на тој основи идеја освећења државе и друштва била прихватљива и раним хришћанима, упркос прогонима које су од те државе трпели. Историјски се могу уочити сведочанства о тежњама да се и држава некако преобрати и просветли светлошћу Христовом. Ипак, овај приступ је са собом носио озбиљно испушење. Освећење државе и државног апарата претпостављало је њихов пријем у окриље Цркве. Али, на тај начин је Црква у себе унела и нешто што још није било преображено, нешто што је држави инхерентно и што је одређује, а то је *моћ* и *владање*. Легитимисањем диспозитива моћи и владања унутар Цркве, отпочео је и процес њене унутрашње секуларизације.

Унутрашња секуларизација

Један од израза унутрашње секуларизације, који нас нарочито интересује, јесте појава клерикализма *унушар* саме Цркве, првенствено као сталешке поделе на клир и лаос. Клерикализам унутар Цркве, дакле, можемо да одредимо као манифестацију унутрашње

секуларизације, која се првенствено јавља као подвајање међу црквеним службама.

Ту на првом месту имамо у виду промену схватања улоге и места лаика, који од припадника царског свештенства (уп. 1Пт 2, 9) постају пасивни корисници „верских услуга“, док клир, првенствено презвитеријум, постаје група специјализованих стручњака, професионалаца, који задовољавају верске потребе верника и од тога се издржавају. О. Александар Шмеман узроке оваквог стања види и у трансформацији првобитне епископалне структуре локалне цркве у оно што данас називамо парохија. Према њему је „трансформацијом презвитера — члана епископског сабора у хијерархијског поглавара издвојене црквене заједнице у ствари трансформисана и сама идеја црквене управе и црквене власти. Епископ је, с једне стране, био лишен свога 'сабора', те је његова власт стварно постала 'монархична' самовласт. Свештеник је, с друге стране, постао једноставни потчињеник ове монархичне власти“ (Шмеман, 1992: 62). Ова сегрегација је приметна у готово свим елементима црквеног живота. Свештенство се не посматра као реалност служења у којој учествују сви верни, па се тако и простор храма раздељује на олтарски, који је резервисан само за клирике (и евентуално одабране лаике са посебном дозволом), и остатак храма — наос — у коме се налазе верни, који се сада чешће виде као „посетиоци“ него као учесници литургијског служења.⁶ Унутрашња секуларизација, односно клерикализација је за последицу имала броје промене у литургијским праксама, о чему је доста писано и расправљано, па ћемо поменути само неке, као што су: униформисаност клира, индивидуализација обреда, укључујући Крштење, праксе нередовног причешћивања верних у разним облицима,⁷ инсистирање на „тај-

⁶ Израз није претеран нити метафоричан. Уобичајено је постало да се у парохијским летописима говори како је „посета“ храму била добра или лоша, да је св. причешћу „припуштено“ толико и толико верних.

⁷ Практике су врло разнолике, али је суштина иста — вештачка подела између лаика и клира. Практика причешћивања верних је бивала, а и данас је различита. Понекад и понегде је вернима причешће *дозвољено* само једном у току поста, негде више пута у току поста, негде и ван поста, али са испуњавањем нарочитих предуслова и „не сувише често“, при чему је довољна и дозвољена „учесталост“ одређена локалним традицијама или проценом духовника, или приватном психолошком процесном самог верника да ли се или не „осећа достојан“. Причешће, на супрот значењу саме речи (заједница) се посматра

ном“ читању заједничких литургијских молитава, инсистирање на затварању двери током служења евхаристије итд.

Проблем унутрашње секуларизације је уочен и у другим Црквама, пре свега римокатоличкој. Тако папа Франциско сматра да „Клерикализам настаје из елитистичког и ексклузивнистичког виђења призива, који примљену службу схвата као моћ која треба да се врши, уместо као слободно и великодушно служење. То нас води веровању да припадамо групи која има одговоре на све и која више нема потребу да слуша или научи било шта. Клерикализам представља изопачење и корен је многих зала у Цркви. Морамо са понизношћу да тражимо опроштај због тога и пре свега да створимо услове да се тако нешто више не понови (Pope Francis, 2008).“ Неки други истраживачи унутрашњи клерикализам називају „клерикалним нарцизмом“ (Frawley-O’Dea 2007: 151–172), јасно исказујући да ову појаву виде искључиво као део еклисиолошке патологије.

Следећи елеменат унутрашње клерикализације јесте подела самог клира на „виши“ — епископе, и „нижи“ — презвитере и ђаконе. Ова подела је довела до фактичког одвајања служби епископа и презвитера од Литургије, и оне су постале од ње *de facto* независне. Главни елеменат епископске службе је са служења Литургије премештен на управљање, које је често врло бирократизовано. То управљање се у првом реду тиче *материјалних средстава* и дисциплине. На тај начин, управљање, које теолошки и историјски извире из началстовања у служењу евхаристије, све више постаје а понекад се и искључиво своди на дистрибуцију моћи.

Институционализација Цркве

Поменућемо овде још један вид раслојавања унутар клира, а то је подела на монашко и „световно“, „мирско“ или парохијско свештенство. Чињеница да се епископи бирају само из редова монаштва, умногоме је изменила поимање и самопоимање монаштва, које се од покајног реда и аскетског призива, претворило у ред

као приватна ствар појединца. Слично је и са клиром, па се као сасвим нормална појава сматра пракса да се свештеници током Литургије баве другим пословима — исповешћу, миросањем или певницом. Такође је уобичајено да чак и када немају „друге обавезе“, свештеници који нису чредни не служе нити се причешћују.

кандидата за „највише положаје“ у Цркви. То наравно не значи да сви монаси тако доживљавају подвиг коме су приступили. Напротив. Ипак, искушење задобијања моћи се не сме потценити.

На основама процеса унутрашње клерикализације и институционализације, развио се и нарочити *йара-милиитарни еџос*, са наглашеном субординацијом колективистичког типа. Доминантан и пожељан начин размишљања и деловања тако бива осликан синтагмом „наређење – извршење“. Комуникација унутар Цркве често снажно наликује војном устројству где „наређења не коментаришу“, а премештај бива „по службеној дужности“, или „указаној потреби“. Временом се развијају и бројни управни и почасни хијерархијски чиновници као што је протопрезвитер или архијерејски намесник.

Служба ђакона је углавном сведена на испомоћ епископима у различитим видовима. Тако служба ђакона често корелира са услужним и протоколарним дужностима, па се они често виђају у улози возача, или као добри (гласни) појци и произносиоци јектенија. Тамо где их има, парохијски ђакони се посматрају или као они који чекају да буду рукоположени у презвитере, или као они код којих постоји некаква сметња за даље „напредовање“.

Упоредо са институционализацијом црквеног устројства, јавља се и *бирокрајизација*. Црквена бирократија је, као и свака, често крајње формалистичка у својим захтевима и поступањима, што води још већој сегрегацији и отуђењу међу црквеним службама. Плаћање такси, формално писање молби и захтева, подношење захтева, таксене марке и штампарије, деловодни протоколи — све то ствара атмосферу која суштински одудара од евхаристијског искуства Царства Божјег, а ословљавања породичним називима „оче“, „брате“, „сестро“, на шалтеру или канцеларији испуњеној фасциклама и регистраторима, делује неаутентично.

Антиклерикализам

Као што клерикализам у односу на Цркву можемо посматрати као спољашњи и унутрашњи феномен, исто важи и за антиклерикализам. У спољашњем смислу, антиклерикализам представља нетрпељивост, одбојност па и отворено непријатељство према клиру, али и шире према религији уопште. А. Мимица га дефинише као

„либерални интелектуални и политички покрет који се, у току XIX и XX века, противио претензијама (првенствено римокатоличког) свештенства да активно учествује у унутарсветским, а пре свега политичким, социјалним и образовним пословима модерне секуларне државе“ (Mimica, 2002: 65). Феномен спољашњег антиклерикализма има своју сложену историју, а на институционалном нивоу је најснажније заступљен у Француској (Folliet, 1938: 746–754.), ако изузмемо комунистичке режиме.

Међутим, антиклерикализам се јавља и као један од нарочитих видова унутрашње секуларизације и представља последицу клерикализације Цркве. Још у раним вековима хришћанства, промена црквене парадигме у односима са Империјом многе није оставила равнодушним. Монашки бег у пустињу је представљао оно што би данашња психологија означила као пасивно-агресивни одговор. Отшелништво је представљало израз крајње аскетске посвећености, али и протест против империјализације хришћанства. Ипак, тај протест је, као и што са протестима често бива, убрзо и сам институционализован, поставши током векова део империјалног византијског наслеђа и његов чувар. Ипак, једна нота, назовимо то тако, „благодатно-анархистичког“ етоса, наставила је да живи у монаштву, не само кроз подвиге јуродивих.

С друге стране, одвајање клирикалних служби од евхаристије и њихово везивање за диспозитиве моћи, како би рекао Фуко, водило је тражењу божанског *мимо*, па и *насујрој* црквених служби, што је резултирало својеврсним „православним протестантизмом“ оличеним у старчевству и духовњаштву и различитим харизматским покретима.

Током времена, јављају се и други облици антиклерикализма. Сама Црква се у свести многих верујућих, али и неверујућих, поистовећује са клиром и на њега редукује, тако да је све више оних који Бога траже мимо његове, како воле да кажу, земаљске „администрације“. „Верујем у Бога, али не идем у Цркву“ — то је нешто што се чује често, и готово да постаје тренд, нарочито међу образованијим слојевима становништва.

Антиклерикализам се у Цркви, дакле, јавља под видовима *сујсџи-ицуције* и *одбацивања*. Антиклерикализам као одбацивање, јавља се такође у два слична, али ипак различита облика. Један представља

неку врсту теолошког антиклерикализма, који настоји да на теолошким основама порекне потребу постојања традиционалних црквених служби, и да их кроз то порицање лиши моћи. Међутим, такав антиклерикализам заправо нуди само реструктурирање моћи, преношење моћи са традиционалних црквених служби на неке друге, такође институционализоване центре, који би сада постали нови носиоци диспозитива моћи. Овакво премештање моћи у црквеном смислу не би донело ништа добро. Суштински проблем клерикализма није клир већ моћ. Измештање моћи ка неким другим позицијама само би разорило постојећу структуру, довело до могућег укидања или маргинализовања црквених служби, и фактички *до укидања саме Цркве* или њеног претварања у неку другу институцију (харитативну, академску, политичку, сасвим свеједно), док би стварни проблем остао нетакнут. У ствари, такав развој догађаја би представљао коначну победу унутрашње секуларизације. Црква није могућа без црквених служби. Евхаристијско сабрање није могуће без служења епископа, презвитера, ђакона и народа. Залагање за укидање и маргинализацију црквених служби једнако је погубно као и њихова секуларизација. Стога је у праву Безић када закључује да је исправан теолошки закључак: клир да, клерикализам не (Bezić, 2003: 569) Црквене службе, односно клир, погрешно су препознате као узрок отуђења које је неспорно присутно, док је прави узрок моћ.

Да ствар буде сложенија, мора се констатовати и парадоксална појава антиклерикализма унутар самог клира. Овде имам у виду неку врсту сталешког сукоба између „вишег“ и „нижег“ свештенства. Ова се појава може делимично објаснити интересним и психолошким разлозима, али она је присутна и све више узима маха.

Клерикализам се у Цркви јавља као последица унутрашње секуларизације. Клерикализам се манифестује као *йодела* и индивидуализација. Подела се догађа на више нивоа: између клира и верног народа, између епископске и презвитерске службе, између монаштва и парохијског свештенства. Следећа последица унутрашње клерикализације је *милиитаризација* и *бирокраџизација* црквеног живота. Све ово има за последицу појаву антиклерикализма и у самој Цркви. Код лаика се уочава дистанцирање од црквене заједнице и тражње „приватног“ пута ка Богу, или тражење „благодати“ изван црквених структура, код „стараца“ и одабраних „духовника“.

Код појединих теолога се јављају идеје о потреби превазилажења клерикализма одбацивањем или маргинализовањем клира, док је у презвитеријуму понекад присутан анимозитет према епископату, а код епископата неповерење, некада и презир, према презвитерима.

Све ове поделе су, у суштини, манифестације смрти као нападања, и њима се угрожава акцидентна, али стална пројава Духа Светога који конституише Цркву као евхаристијско служење различитих служби оних који се сабирају да *на једном месію чине исію сйвар* — епи то афто — по речи апостола Павла — пројављујући Христа у историји и објављујући смрт Његову докле не дође, у Царству своме.

На основу представљене анализе, можемо закључити да се унутрашња секуларизација Цркве манифестује разнолико. На првом месту, као клерикализам, који се јавља као подвајање између клира и верног народа, али и између различитих црквених служби, пре свега епископа и презвитера. Унутрашња секуларизација се такође манифестује и као отуђење чланова Цркве међусобно, о чему сведочи милитаризација и бирократизација присутна у црквеним установама. Антиклерикализам, који се јавља као реакција на процесе унутрашње секуларизације, сам такође предствља један од њених израза. Он се јавља као супституција и одбацивање или порицање црквених служби, како на релацији лаос – клир, тако и на релацији презвитеријум – епископ.

Иако историјски ток нуди многобројна објашњења због чега се Црква данас налази пред овим проблемима, и иако та објашњења представљају и извесну апологију претходних нараштаја, који свим могуће па и извесно *нису моіли друіачије*, Црква нашег доба мора да се суочи са изазовима које историјски тренутак пред њу ставља. Бирање средњег пута између Сциле и Харидбе у теологији никада није било једноставно, али је било неопходно. Пред нама је дужност да се суочимо са изазовима унутрашње секуларизације. У прошлим вековима је устројство Цркве, засновано на диспозитивима моћи, *можда* и било најбоље могуће решење, или је барем било довољно добро. У временима када је моћ била изједначена са опстанком, *можда* је наратив институционално устројене и моћне Цркве био једини могућ. Данас, међутим, *оваква моћ йредсйавља слабосй и искушење*. Можда је управо сада време да се сетимо речи

Апостола да се сила Божја у немоћи познаје, можда је време да у секуларном друштву у коме живимо Црква заузме место које јој стварно припада, а то место није на маргини друштвених збивања, већ у њиховом центру. Али, тај центар није нити у имању, нити у поседовању, нити у правима, нити у спољашњем ауторитету, већ у даровању смисла и служењу и, пре свега, у објављивању Његове животворне смрти, докле не дође.

Литература

- Bezić, Ž. (2003). Što je klerikalizam?. *Crkva u svijetu* 38.4, 564–581.
- Bielefeldt, H. (2016). Liberal Secularism and European Islam: A Challenge to Muslims and Non-Muslims. У *Islam and Political-Cultural Europe*. W. Cole Durham, Tore Lindholm (eds.), New York: Routledge, 7–20.
- Willime, J.-P. (2010). Resharping religion and religious criticism in ultramodernity. У *Blasphemy, Insult and Hatred: Finding Answers in a Democratic Society* (European Commission for Democracy through Law). Strasbourg: Council of Europe, 133–142.
- Wilson, G.B. S.J. (2008). *Clericalism: The Death of Priesthood*. Collegeville: Liturgical Press.
- Vukomanović, M. (2014). Ecclesiastical Involvement in Serbian Politics: Post-2000 Period. У Ognjenović G., Jozelić J. (eds), *Politicization of Religion, the Power of State, Nation, and Faith*. Palgrave Studies in Religion, Politics, and Policy. Palgrave Macmillan, New York.
- Ghobadzadeh, N. (2017). *Religious Secularity: A Theological Challenge to the Islamic State*. Oxford: Oxford University Press.
- Ђаковац, А. (2017). Религијске матрице: религија, секуларизам и постсекуларизам у постхришћанском полису. *Култура ђолиса* 33.2, 9–24.
- Ђаковац, А. (2018). *Недески Јерусалим и секуларно царство: Оледи о Цркви и секуларизму*. Београд: Хришћански културни центар др Радован Биговић.
- Ђурић, Д. (2013). Religious tolerance in the Edict of Milan and in the Constitution of Medina. *Filozofija i društvo* 24.1, 277–292.
- Kaiser, W. (2003). ‘Clericalism — that is our enemy!': European anticlericalism and the culture wars. У *Culture Wars: Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*. Christopher Clark, Wolfram Kaiser (ур.), Cambridge University Press, Aug 14, 2003 47–76.
- Kantorovic, E.H. (2012). *Dva kraljeva tela*. Beograd: Fedon.
- Марковић, С. (2007). *Нова српска ђолићичка мисао* 1.4, 149–170.
- Матић, З. (ур.) (2016). *Православна еклисиологија*. Пожаревац: Епархија браничевска, Одбор за просвету и културу.
- Maskay, J.A. (1960). The Other Side of the Catholic Issue. *U. S. News and World Report*, July 4.
- Mardešić, Ž. (2003). О клерикализму и протуклерикализму данас. *Nova prisutnost* I, 1, 127–131.
- Mimica, A. (2002). Sociološki rečnik: nekoliko odrednica. *Sociologija* 44.1, 65–86.

- Mladenović, I. (2014). The French state and the church: Socio-historical context, structural conditionality and character of laicism. *Filozofija i društvo* 25.2, 94–114.
- Pederin, I. (2002). Pojmovi klerikalizam i protuklerikalizam. *Crkva u svijetu* 37.1, 71–85.
- Pope Francis, *Address to the Synod Fathers at Opening of Synod 2018 on Young People, the Faith and Vocational Discernment*. IntRes: <https://zenit.org/2018/10/03/pope-francis-address-to-the-synod-fathers-at-opening-of-synod2018-on-young-people-the-faith-and-vocational-discernment>
- Rycroft, W.S. (1961). Roman Catholic Clericalism. *Journal of Church and State* 3.2, 172–182.
- Folliet, J. (1938). Fench Anti-Clericalism. *New Blackfriars* 10.223, 746–754.
- Frawley-O’Dea, Mary Gail (2007): *Perversion of Power: Sexual Abuse in the Catholic Church*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- Шмеман, А. (1992). Богословље Сабора. *Теолошки њоїлеги* 25.1–4, 53–70.

Aleksandar Đakovac

University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology, Belgrade

Church services and clericalism: secularism from an ecclesiological perspective

The topic of this paper is clericalism as a phenomenon of the internal process of secularization in the Church itself. Internal secularization is primarily reflected in the separation between the clergy and the faithful on the one hand, and the separation between the clerical services. Anticlericalism, in addition to its classical meaning, also appears within the Church, as a reaction to the process of internal secularization. It is necessary to pay due attention to these phenomena, since they directly affect church life in all its aspects.

Key words: clericalism, secularization, anticlericalism, church, state.

Публиковање књиге помогао је
**Одбор за просвету и културу
Епархије пожаревачко-браничевске**

©2021 Институт за систематско богословље
Православног богословског факултета
Универзитета у Београду

Сва права су задржана. Ниједан део ове публикације не може бити објављен или репродукован у било каквој форми без претходног писменог одобрења издавача.

CIP - Каталогизација у публикацији
- Народна библиотека Србије, Београд

271.2-72-1(082)

НАУЧНИ скуп Место еклисиологије у савременом систематском богословљу (2021 ; Београд)

Зборник радова : Научни скуп

- колоквијум Место еклисиологије у савременом систематском богословљу, 11. фебруар 2021. (on line) / уредници Златко Матић, Александар Ђаковац, Раде Кисић.

- Београд : Православни богословски факултет Универзитета, Институт за Систематско богословље, 2021 (Ужице : Графичар).
- 210 стр., [3] стр. с таблама : слике аутора ; 21 cm

Тираж 150.

- Напомене и библиографске референце уз текст.
- Библиографија уз сваки рад.
- Summaries.

ISBN 978-86-7405-237-2

а) Православна еклисиологија -- Зборници

COBISS.SR-ID 35705865